

ЕТНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РУСИНІВ

Обґрунтовано тезу про природний, реальний, стабільний і загалом позитивний феномен русинства. Русини Закарпаття – це тип культурної спільноти, що надає великої ваги міфіві про походження та історичній пам'яті й вирізняється культурними особливостями: релігією, звичаями, мовою, інституціями, а своїми визначальними характеристиками обов'язково має історично сформовану культуру й відчуття спільної ідентичності.

Ключові слова: примордіальність, русини, самоідентифікація, самобутність.

Обосновывается тезис о естественном, реальном, стабильном и в целом положительном феномене русинства. Русины Закарпатья – это тип культурного сообщества, придающий большое значение мифу о происхождении и исторической памяти и отличающийся культурными особенностями: религией, обычаями, языком, институтами, а в качестве своих главных характеристик имеет исторически сложившуюся культуру и чувство общей идентичности.

Ключевые слова: примордиальность, русины, самоидентификация, самобытность.

Substantiates the thesis of natural, real, stable and generally positive phenomenon Rusynism. Rusyns in Transcarpathia – a type of cultural community, which attaches great importance to the origin and historical memory and features and cultural features: religion, customs, language, institutions, as well as its defining characteristics have always historically formed culture and a sense of common identity.

Keywords: primordialist, Ruthenians, identification, identity.

Унаслідок історичних обставин на Закарпатті склалась особлива етнополітична ситуація. Автохтонне населення – русини – генетично належать до українського етносу, хоча внаслідок майже тисячолітнього розвитку у відриві від України етнічна ідентифікація тут виявилася розмитою й підвладною стороннім впливам. У ХХ ст. Закарпаття мало різні офіційні назви власної території, що тією чи іншою мірою відбивало специфіку політичного розвитку краю: Руська Країна, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Підкарпатська територія, Закарпатська Україна, Закарпатська область. Першоосновою розуміння специфіки суспільно-політичної еволюції закарпатського суспільства є той факт, що лише впродовж ХХ ст. воно входило до складу щонайменше семи різноманітних за своєю суттю державних або напівдержавних утворень (Австро-Угорщина, Чехословацька Республіка, Карпатська Україна,

Угорщина, Закарпатська Україна, УРСР, Україна).

Незважаючи на те, що населення Закарпаття відзначається слабкою політизацією, упродовж останніх двадцяти років у його середовищі спостерігається активізація русинського руху. Його представники вимагають від органів державної влади прирівняти цей субетнос українського народу в правах до окремої національності, зокрема визнати русинську мову як самостійну й утворити окремих державний осередок – автономну республіку Підкарпатська Русь.

Без сумніву, питання про визнання русинів як окремої національності в складі української держави є політизованим і вимагає об'єктивного дослідження не тільки істориками та політологами, але й етнологами та правознавцями. Через це з науково-теоретичного погляду вельми актуальним є вивчення процесу формування культурної самоідентифікації русинів Закарпаття, яке й може дати відповідь на питання:

русини є окремим народом чи є складником української нації?

Згадувана проблема й досі не стала предметом ґрунтовного розгляду в українській і зарубіжній історіографії. Місцю й ролі етнічної ідентичності та етнічної самоідентифікації приділено значну увагу в працях О. Картунова та О. Майбороди (проведено теоретико-методологічний аналіз західних концепцій ідентичності та самоідентифікації), І. Кресіної, О. Нельги, Л. Шкляра (досліджено сутність етнічної ідентичності, її складники, місце й роль в українському націєтворенні), С. Римаценка (вивчено взаємозалежність етнічної самоідентифікації та національного самовизначення особистості, її суверенізації, яка стимулює самовизначення всієї нації), М. Шульги, А. Орлова, А. Пономарьова (вивчено етнічну самоідентифікацію особистості, її зміни, зв'язок з етнічно змішаними шлюбами), І. Оніщенко, М. Обушного (розглянуто етнонаціональну самоідентифікацію українців в історичній ретроспективі та її роль у консолідації українського суспільства), Т. Рудницької, Б. Попова (розглянуто аспекти етнокультурних самоідентифікацій) та ін. Останнім часом історія, традиційна матеріальна й духовна культура русинів були об'єктом досліджень українських учених. Проте проблеми ідентифікації русинів, стан етнічності, особливості етнокультурних самоідентифікацій, політичних чинників, зумовлених докорінними перетвореннями українського суспільства, досліджувалися недостатньо.

Щоб визначити свою субкультуру, потрібно віднайти своє коріння. Відомий американський антрополог К. Гірц пропонує користуватися для цього двома піднесеними абстракціями: “природженим способом життя”, що означає пошук коренів групової ідентичності в місцевих звичаях, усталених інститутах і здобутках спільного досвіду людей, і “духом нашої доби”, що значить “звернення уваги на загальні обриси історії

нашого часу, зокрема на те, що ми вважаємо загальним напрямом і питомим змістом цієї історії” [2, с. 281–282]. Абстракцію “природженого життя” американський антрополог називає “есенціалізмом”, а абстракцію “духу нашої доби” – “епохалізмом”. Він вважає, що нині немає жодної країни, у якій не були б наявними обидві ці тенденції, у світі взагалі мало таких держав, де вони не переплетені тісно між собою [10, с. 8], адже міграційні процеси охопили весь світ. Звичайно, між цими абстракціями можна вбачати певні протистояння: з одного боку, це “етнічна модель нації” (есенціалізм), у якій провідне місце посідають примордіальні елементи (етнічність, мова, релігія, звичаї, традиції тощо). Їх можна віднести до “природженого способу життя”. З другого боку, це створена завдяки суспільству “громадянська модель нації” [12].

З огляду на заявлену проблему нас цікавить примордіальність у збереженні русинами своєї самобутності, тобто етнічна модель, хоча існування етнічної моделі визначальних складників цього співвідношення неоднакове, а громадянської моделі окремо неможливе. Тож визначальні чинники обох моделей залежать від оточення, інтенсивності впливу тощо. Русини Закарпаття проживають здебільшого компактно в окремому регіоні України – Закарпатті, на своїй історичній батьківщині, частково мають зв'язок з іншими групами українського етносу, тому й дотримуються “природженого способу життя”, відчуваючи на собі “тяжіння” “духу нашої доби”, адже історичне минуле дедалі відходить, а нові події, чинники створюють новий соціокультурний час. Водночас, як справедливо зазначає американський учений К. Гірц, між цими аж надто очевидними крайнощами є “величезна маса населення, в якій есенціалістичні й епохалістичні почуття перетворилися на мішанину поглядів, і впорядкувати цю мішанину може лише потік суспільних змін, бо саме він її спричинив” [3, с. 206].

Основним посиленням примордіалізму щодо етносу є твердження, що етнос є історичним, об'єктивним явищем і не залежить від волі носіїв етнічності. Народжуючись, людина потрапляє в уже існуюче етнічне середовище, в поле сталих символів. Наявні етнічні стереотипи породжені представниками попереднього етносу, а щодо людини, яка народилася, етнос є об'єктивним. Далі, вже включившись у цю систему, через соціалізацію, спираючись на свою етнічну належність, індивід вступає у взаємодію з іншими індивідами й соціумом у цілому. У процесі цієї взаємодії й відбувається трансформація етнічності на рівні індивіда.

Сьогодні існують два основних методологічних підходи до визначення природи етносу: перший – примордіалізм (онтологічний), у рамках якого відстоюється ідея первісності етнічності, її біосоціальної або соціально-історичної укоріненості; другий – конструктивізм, який пов'язаний з концепцією свідомого конструювання соціальної групи на ґрунті культурної спільності. У рамках примордіалізму найбільш повно й послідовно етногенез розроблено в теорії географічного детермінізму, у якому основним чинником, що визначає специфіку етногенезу, є природно-кліматичні умови.

Значний внесок у розробку теорії географічного детермінізму зробив етнолог Л.М. Гумільов, котрий у своїх працях описав складний зв'язок, що існує між природно-кліматичними умовами та зародженням, формуванням і розвитком етносу. Згідно з його концепцією, етнос – це стійкий колектив людей, який сформувався в результаті природного розвитку на основі специфічних стереотипів свідомості й поведінки, унаслідок поведінкової адаптації в певному ландшафті [4, с. 212]. Відповідно до цього етнос розуміється як біологічна одиниця, “феномен біосфери”.

Згідно із припущенням Гумільова, епохальний цикл етногенезу продов-

жується протягом 1200–1500 рр. і складається із семи фаз, які мають визначені індикатори, – “пасіонарний підйом”, “акматичну фазу”, “надлом”, “інерцію”, “обструкцію”, “меморіальну фазу” і “гемостаз” [4, с. 217]. Соціологічні дослідження за методологією Л. Гумільова, які були проведені відділом соціальних проблем Карпатського регіону Інституту соціології НАН України 1994 року, підтвердили примордіальну гіпотезу вченого про пасіонарність, інерціальність або гомеостаз окремих етнічних груп Закарпаття. У результаті проведеного аналізу було доведено, що різні етнічні спільноти перебувають у різних фазах етногенезу: німці – у фазі пасіонарного підйому, цигани – у фазі інерції, русини – у фазі гомеостазу (відповіді більше половини респондентів ідентифікували їхню належність до визначених фаз).

Для нас важливим є той факт, що, за даними дослідження, було встановлено майже однозначну належність русинів до фази гомеостазу (73, 68%). Навіть більше, належність русинської етнічної спільноти у 95% випадків означала їх реліктовий характер, максимальну адаптацію до природного середовища й максимальну соціальну статичність [9, с. 69].

Отже, етнос існує як стійка система, що протиставляє себе всім іншим аналогічним колективам людей за принципом “ми – не ми”, “свій – чужий”, “ми такі, а решта – інші”. Таке усвідомлення своєї єдності й самоідентифікації є відображенням того почуття взаємної симпатії, прихильності, яке називаємо компліментарністю. Іншими словами, компліментарність – це усвідомлення спільного походження й історичної долі, біофізична й культурна характеристики, комплекс стереотипів свідомості й поведінки. Усе це визначальні риси етнічної ідентичності [1, с. 335]. Культурне русинство в Закарпатті виявлялося й виявляється як усвідомлення представниками населення краю своєї належності

ті до групи, членів якої об'єднують традиційна самоназва "русини", а також спільні уявлення про культурну, релігійну, мовну й іншу етнічну самобутність [8]. Серед русинів переважають ті, хто усвідомлює себе регіонально самобутньою частиною етноукраїнського загалу. Інші самоідентифікуються як представники окремої русинської нації. За останнім переписом населення України 2001 року, правом ідентифікувати себе русинами скористалося близько 10 тисяч жителів, що складає 0,12% населення Закарпатської області. За даними цього перепису, 80,5% населення Закарпатської області ідентифікували себе українцями, 12,1% – угорцями, 2,6% – румунами, 2,5% – росіянами, 2,3% – іншими [7].

Етнонаціональна структура населення Закарпаття у світлі результатів перепису населення 2001 року засвідчила, що, поряд із дисперсно проживаючими нечисельними етнічними групами, у більшості районів області переважає українське населення; у Берегівському, Виноградівському й Ужгородському – компактно проживають угорці; у Тячівському й Рахівському – румуни. Кількість українців у Міжгірському, Воловецькому та Іршавському районах сягає меж 99%, у Великоберезнянському, Перечинському, Хустському та Свалявському районах – у рамках 95–96%, у Мукачівському, Рахівському, Тячівському – близько 84%. У Виноградівському районі частка українців становить 71,4%, в Ужгородському – 58,4%. Тільки в Берегівському районі українці становлять меншість – 18,8% [8]. Отже, перепис населення підтвердив тенденцію зростання питомої ваги українців в етнонаціональній структурі Закарпаття. Але це не означає, що ці жителі не можуть самоідентифікувати себе русинами. За відсутності даних щодо сільського й міського населення в розрізі районів, мовного, вікового й освітнього складу цієї групи, наразі неможливо дати детальний етнологічний аналіз проблеми.

Тому в період з 4 до 30 січня 2011 року ми провели соціологічне дослідження за репрезентативною обласною вибіркою. Модель вибірки: трищаблева, стратифікована з квотним відбором на третьому щаблі за місцем проживання, віком та освітою респондентів. Обсяг вибірки – 800 одиниць. Гранична теоретична помилка репрезентативності – 3%. Анкета для опитування містила 17 запитань. Загалом під час дослідження проведено опитування: 1) за районами: Берегівський – 200 осіб (25%), Виноградівський – 200 осіб (25%), Рахівський – 200 осіб (25%), Ужгородський – 200 осіб (25%); 2) за типом населеного пункту: у містах – 302 особи (37,75%), у селах – 498 осіб (62,25%); 3) за віком: до 35 років – 383 осіб (47,75%), від 35 років – 418 особи (52,25%); 4) за освітою: середня освіта – 674 особи (84%), вища освіта – 128 осіб (16%); 5) за статтю: чоловіки – 370 осіб (46,25%), жінки – 430 (53,75%).

У результаті дослідження було виявлено, що українцями ідентифікують себе 45,875%, росіянами – 7,5%, угорцями – 41,375%, румунами – 1,25%, русинами – 1,375%, українцями-русинами – 0,625%, русинами-українцями – 0,25%. На свою належність одразу до кількох груп указало 7 осіб, що становить 0,875%. Зважаючи на живу традицію давньої самоназви "русин", що може частково вплинути на результати, опитування виявило несподівано малу чисельність русинів.

У річищі онтологічного методологічного підходу до визначення природи етносу, у рамках якого відстоювана ідея первісності етнічності, її біосоціальної або соціально-історичної укоріненості, можемо стверджувати, що русинам притаманний примордіалізм, оскільки основним посиленням його щодо етносу є твердження, що етнос є історичним. Жителі Закарпаття, за результатами нашого дослідження, рідною мовою назвали мову своєї етнонаціональної групи, за винятком 19 осіб (2,375%), для

яких рідна мова українська, що не збігається з їхньою етнонаціональною самоідентифікацією. Також 100% респондентів указали, що вільно володіють (говорять, читають і пишуть) рідною мовою. Русини ж, за нашим опитуванням, здебільшого знають свою рідну мову, володіючи нею в межах своєї етнотрупи. На користь цієї тези свідчить той факт, що 48,75% респондентів вважають русинів частиною українського етносу, 30,125% – окремим народом, а 21,12% опитаних називають їх політичним проектом. Навіть якщо врахувати похибки під час ідентифікації етнічної групи, факт часткової нещирості респондентів [6, с. 346], ситуація суттєво не зміниться.

Нині етнічне відродження все частіше розглядається як одна з основних рис розвитку сучасної людності, а у світі можна спостерігати підвищену зацікавленість щодо свого етнічного коріння як в окремих осіб, так і в народів у цілому. Спостерігається їх прагнення зберегти свою самобутність, підкреслити особливості свого національного характеру, психічного складу, зрештою, стає очевидним неабиякий сплеск національної самосвідомості.

Русини Закарпаття, що проживають компактно в сільській місцевості, зберегли свою культурну ідентичність, але вона виявляється лише на території їхнього проживання. За межами населеного пункту русини змушені приймати загальні “правила гри”, піддаватися потужному впливові інших культур. Але глобалізаційні процеси в суспільстві загалом послаблюють прив’язаність людей до певного локального місця. Перетин кордонів у всіх напрямках сьогодні більший, ніж це було, скажімо, ще десять років тому. На Закарпатті цьому сприяє близькість кордонів і можливість жителів прикордонних зон часто відвідувати інші країни. Щоправда, це не завжди перетин кордону для зміни місця проживання, але загалом це процеси акультурації, декультурації, асиміляції, гібридизації тощо. “Експортуючи” влас-

ну національну культуру, ми не позбавлені “імпорту” іншої, наразі “чужої” культури [11]. Навряд чи можна погодитися з тим, що сучасній людині властива якась епізодичність чи нездатність до довгостроковості в розвитку й збереженні власної національної культури, у вдосконаленні й розвитку національного мовного простору. Так, від глобалізаційних процесів ізолюватись неможливо, та й не має такої потреби. Адже сучасний світ потребує колективного врегулювання багатьох інших проблем.

Таким чином, русинам властива примордіальність у збереженні своєї самобутності, адже цей субетнос на території Закарпаття є первісним, первозданним. Головними постулатами цьому висновку можуть слугувати пояснення самобутності русинів як природного, реального, стабільного й загалом позитивного феномену, в основі якого знаходиться спільне походження. Етнічні особливості тут мають природжений характер і передаються з покоління в покоління, а етнічна ідентичність з українською національною ідентичністю задовольняє сутнісні людські потреби. Русини Закарпаття – це тип культурної спільноти, що вирізняється культурними особливостями: релігією, звичаями, мовою, інституціями, має історично сформовану культуру й відчуття спільної ідентичності.

1. *Бойко О. П.* Етноси як суб’єкти історії / О. П. Бойко // Гуманітарний вісник ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди” : наук.-теор. зб. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – Вип. 16. – 366 с.
2. *Гірц К.* Інтерпретація культур : Вибрані есе / К. Гірц. – К. : Дух і Літера, 2001. – 300 с.
3. Там само.
4. *Гумилёв Л.Н.* Этносфера : История людей и история природы / Л. Н. Гумилёв. – М., 1993. – 231 с.
5. *Гумилёв Л. Н.* Этногенез и биосфера земли / Л. Н. Гумилёв. – 3-е изд. – Л. : Гидрометеиздат, 1990. – 528 с.
6. *Іваць О. М.* Похибка ідентифікації етнічних груп Закарпаття: взаємини якості опитування та нещирості респондентів /

- О. М. Іваць // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. Вип. 37. – Одеса, 2009. – С. 345–354.
7. *Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року* / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Держкомстат, 2003. – 245 с.
8. *Панчук М. І.* До питання політичного русинства / Май Панчук // Віче [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1390>.
9. Пелин А. Z-фактор и возможности профилактики межэтнических конфликтов / А. В. Пелин // Міжетнічні відносини на Закарпатті: стан, тенденції і шляхи поліпшення : матеріали наук.-практ. конф., 19–20 січ. 2001 р. – Ужгород, 2001. – С. 69–73.
10. *Ручка А.* Соціокультурні ідентичності в контексті глобалізаційних перетворень / А. Ручка // Культура – суспільство – особистість. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2006. – С. 7–49.
11. *Слющинський Б.* Глобалізація та субкультури : Теоретичні засади соціологічного аналізу / Б. Слющинський // Віче [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.viche.info/journal/1261.
12. *Сміт Е. Д.* Націоналізм : Теорія, ідеологія, історія / Ентоні Д. Сміт ; пер. з англ. – К. : К.І.С., 2004. – 170 с.